

Coperta: Floarea Țuțianu

Redactori: Simona Sora, Sorin Gherguț

Tehnoredactor: Mircea Tătar

DTP: Ofelia Coșman

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
VELESCU, CRISTIAN-ROBERT

Rodin, Meunier, Brâncuși și cultura clasică / Cristian-Robert
Velescu. – București: Editura Institutului Cultural Român, 2016

Conține bibliografie. – Index

ISBN 978-973-577-678-7

73

© INSTITUTUL CULTURAL ROMÂN

Aleea Alexandru 38, Sector 1

011824, București

ROMÂNIA

Tel.: 0317 100 637

E-mail: icr@icr.ro

Difuzare: comenzi@icr.ro

Tel.: 0317 100 646

CRISTIAN-ROBERT VELESCU

Rodin, Meunier, Brâncuși și cultura clasică

Cuvânt înainte	9
Discreta, discretă, discretă: de la atelierul lui Rodin la atelierul lui Brâncuși	13
De la Saint-Jean-Soleymieux la Mănăstirea Saint-Bernard din Marsilia, apoi la Meudon și în rue de Varenne, Mario Meunier, secretar al lui Auguste Rodin și „figură” a boemiei pariziene	26
Valentine de Saint-Point, prietenă și model al lui Rodin. Meunier este chemat la Paris	42
Elenist, boem și secretar al lui Rodin	71
Rodia văzută de Meunier: „discipolul” sculptorilor greci din Antichitate și lectura întreruptă din Eschil	80
De la Meudon și din rue de Varenne, în atelierul brâncușean din rue de Montparnasse și din Impasse Ronsin	103
Meunier restituie fragmente de poetică rodiniană într-un articol publicat în revista <i>Les Marges</i> : Rodin și „topirea directă”. Reperecusiuni asupra poeziei lui Constantin Brâncuși	108
Alte fragmente de poetică rodiniană restituite în paginile din <i>Les Marges</i> : Rodin și impresionismul	115

✠ INSTITUTUL CULTURAL ROMÂN

Coperta: Florentina Vellescu

Redactori: Simona Șora, Sorina Ghergui
Tehnoredactor: Mirela Tâmbulescu
DTP: Ofeția Cognan

Rodin, Meunier, Brâncuși și cultura clasică

Coordonator: CIP a Bibliotecii Naționale a României

VELLESCU, CRISTIAN-ROBERT

Rodin, Meunier, Brâncuși și cultura clasică / Cristian-Robert Vellescu

București: Editura Institutului Cultural Român, 2016

Cooperare bibliografică - Index

ISBN 978-973-577-574-7

INSTITUTUL CULTURAL ROMÂN

București, Calea Victoriei 38, Sector 1

111600

011 311 2000

011 311 2001

011 311 2002

011 311 2003

011 311 2004

011 311 2005

011 311 2006

011 311 2007

011 311 2008

011 311 2009

011 311 2010

Cuprins

„Găsea interesantă” aceluși „sculptor puteratic, însemnatul la investigările unei sugulate conduse și la speranțele repetate de „reșit”.....	137
Rodin văzut „pece de aproape”.....	137
„...pierre devant les hommes, mais homme devant les pierres”.....	151
Rilke și Meunier.....	164
Cuvânt înainte	9
Discreta, dar îndelungată prezență a lui Mario Meunier în atelierul lui Brâncuși.....	13
De la Saint-Jean-Soleymieux la Mănăstirea Saint-Barnabé din Marsilia, apoi la Meudon și în rue de Varenne. Mario Meunier, secretar al lui Auguste Rodin și „figură” a boemei pariziene.....	26
Valentine de Saint-Point, prietenă și model al lui Rodin. Meunier este chemat la Paris.....	42
Elenist, boem și secretar al lui Rodin.....	71
Rodin văzut de Meunier: „discipolul” sculptorilor greci din Antichitate și lectura întreruptă din Eschil.....	80
De la Meudon și din rue de Varenne, în atelierul brâncușien din rue du Montparnasse și din Impasse Ronsin.....	103
Meunier restituie fragmente de poetică rodiniană într-un articol publicat în revista <i>Les Marges</i> . Rodin și „cioplirea directă”. Repercusiuni asupra poeziei lui Constantin Brâncuși.....	108
Alte fragmente de poetică rodiniană restituite în paginile din <i>Les Marges</i> : Rodin și impresionismul.....	115

Omul-natură în vizită la Rodin: „Miroșiți ca o pădure virgină și tot așa vă și văd!“ Despre impresionism, simbolism și Auguste Rodin.....	127
Rodin văzut „prea de aproape“	137
„Grecia interzisă“ aceluși „spirit puternic, insensibil la învățăturile unei auguste conduite și la apelurile repetate ale vieții“	148
„...pierre devant les hommes, mais homme devant les pierres“	151
Rilke și Meunier.....	164
Locul celor doi secretari și literați în stima lui Rodin.....	176
O zi din viața secretarului Meunier și cele trei teme majore prezente în corespondența adresată maestrului: Doamna Rodin, cățeaua Dora și „Catedralele Franței“	196
Alte teme ale corespondenței Meunier-Rodin: viața cotidiană la Meudon și în rue de Varenne, Madame Rodin și Claire de Choiseul	209
Primirea vizitatorilor la Meudon și în rue de Varenne.....	215
Isadora Duncan	222
O scrisoare atipică trimisă lui Rodin, pe când Meunier nu se mai afla în serviciul său. O declarație de independență?	234
Geneza „Catedralelor Franței“, urmărită de Mario Meunier în interviuri și în articole de presă.....	242
Despre un celebru „cuvânt de despărțire“	261
De la Meudon și din rue de Varenne, în atelierelor din rue du Montparnasse și Impasse Ronsin. Urmărind repercusiunile raportului sculptură-arhitectură în opera lui Rodin și Brâncuși.....	268
Brâncuși arhitect	283

Mario Meunier, traducător al dialogurilor platoniciene <i>Banchetul, Fedru și Fedon</i> . Repercusiuni asupra statuarei lui Constantin Brâncuși.....	293
<i>Addenda</i>	325
<i>Bibliografie</i>	332
<i>Indice de nume</i>	338

Discreta, dar îndelungata prezență a lui Mario Meunier în atelierul lui Brâncuși

Sunt cunoscute fotografiile de atelier în care sculptorul Constantin Brâncuși apare înconjurat de prieteni, în ambianța atelierelor din Impasse Ronsin. Marcel Duchamp, Tristan Tzara, Man Ray se numără printre protagoniștii acestor fotografii (fig. 1). Uneori, oaspeții sunt fotografiați singuri, ca simple portrete luate în ambianța atelierului, cum este cazul lui Fernand Léger ori acela al lui Erik Satie. Alteori, dansatoarele Lizica Codreanu și Florence Meyer sunt surprinse de obiectivul camerei foto ori de acela al aparatului de filmat performând printre sculpturi. Arhivate atent, aceste imagini ar putea constitui un adevărat „jurnal“ al vizitelor pe care Brâncuși le primea în atelier. Știm însă că prietenii și cunoștii sculptorului au fost mai numeroși decât au putut-o documenta peliculele fotografice sau cinematografice. Știm, de pildă, că Amedeo Modigliani, Edward Steichen și Vasile Georgescu Paleolog au trecut pragul succesivelor ateliere ale sculptorului, fără ca imaginea lor, alăturată aceleia a lui Brâncuși ori a sculpturilor sale, să ne fi fost transmisă¹.

La aceste din urmă prezențe, o vom adăuga pe cea mai discretă dintre toate, aceea a lui Mario Meunier (fig. 2), umanist, elenist și, între 1910 și 1912, secretar al lui Auguste Rodin. Trecerea sa prin atelierul lui Brâncuși nu a lăsat „urme materiale“, bunăoară fotografii, scrisori sau însemnări de orice fel. Singurul care ne informează — după știința noastră — asupra prezenței lui Meunier

¹ Lista celor care l-au vizitat pe Brâncuși în atelier este mult mai lungă.

în succesivele ateliere brâncușiene, alături de ceilalți oaspeți, deja „omologați“ de exegeză, este Vasile Georgescu Paleolog. Apropiat al lui Brâncuși, Paleolog este și autorul primelor cărți consacrate personalității și operei sculptorului, apărute încă în timpul vieții acestuia. Așadar, din nou², mărturia lui se vedește a fi neprețuită, de vreme ce numele ultimului secretar al lui Rodin nu apare în nici una dintre cărțile consacrate lui Brâncuși, nici chiar în indicele de nume prezente în monografiile mai noi, unele dintre acestea fiind caracterizate prin contribuții substanțiale, esențiale cunoașterii vieții și creației sculptorului³.

Prezentele considerații își propun să reconstituie profilul acestui discret și totodată cultivat secretar al lui Rodin, unul dintre eleniștii eminenți ai epocii, traducător din clasicii greci și fin cunoscător al tradițiilor religioase ale vechii Elade. Iată o recomandare ce-și află temeiurile în importanța și cuprinzătoarea listă de traduceri și lucrări pe care Meunier le-a semnat, dar și în prestigioasele premii ce i-au fost conferite de-a lungul timpului⁴. În atelierul lui Brâncuși prezența elenistului a fost discretă — netransmițându-ni-se nici măcar o singură fotografie care să-l înfățișeze. Același lucru se poate afirma și despre prezența sa în

² Pentru importanța cercetărilor lui Vasile Georgescu Paleolog, devenite — cu trecerea timpului — adevărate surse ale brâncușologiei, încă insuficient exploreate, vezi Cristian-Robert Velescu, „Brâncuși, două lucrări de tinerețe: *Laocoon* și *Ecorșeu*“, în *150 de ani de învățământ artistic național* (coordonator: Adrian-Silvan Ionescu), UNArte, București, 2014, pp. 170-223, și „Brancusi: deux exemples de l'exégèse de première heure. En relisant Benjamin Fondane et Vasile Georgescu Paleolog“, în *After Brancusi — Proceedings of the International Conference organized in the frame of the project „The Saint of Montparnasse“ from Document to Myth. A Century of Constantin Brancusi Scholarship*, Institutul de Istoria Artei „G. Oprescu“ al Academiei Române, UNArte (ISBN 978-606-720-022-5), București, 2014, pp. 92-122.

³ Vezi Pontus Hulten, Natalia Dumitresco și Alexandre Istrati, *Brancusi*, Flammarion, Paris, 1986, și Friedrich Teja Bach, *Constantin Brancusi — Metamorphosen plastischer Form*, Dumont, Köln, 1987.

⁴ Pentru premiile conferite lui Mario Meunier, vezi „L'Œuvre de Mario Meunier“, în Jean Combe, *La vie et l'œuvre de Mario Meunier*, Éditions Dumas, Saint-Étienne, 1967, pp. 268-269.

preajma lui Rodin. În pofida largii documentații fotografice acumulate în jurul atelierelor de la Meudon și al celui adăpostit în Palatul Biron din Paris, pe rue de Varenne, la numărul 77, ne este cunoscută o singură fotografie ce-l înfățișează pe tânărul secretar: aparatul fotografic l-a surprins pe scările dinspre grădina ale Palatului Biron (fig. 3), ținând-o în lesă pe Dora, ciobănescul german, animalul de companie preferat al lui Rodin, atât de des evocat în cursul conversațiilor dintre maestru și secretar, dar mai cu seamă în corespondența pe care Meunier i-o adresează marelui sculptor, în răstimpul în care s-a aflat în serviciul acestuia.

Iată o mărturie a lui Vasile Georgescu Paleolog, care îl informează pe cititor asupra vizitelor lui Meunier în atelierul lui Brâncuși. Data la care elenistul pătrunde în atelier este transmisă pe o cale ocolită. Exegetul leagă cronologia prezenței în atelier a diverșilor oaspeți — printre aceștia aflându-se și Mario Meunier — de ceea ce el consideră a fi fost prima variantă a *Mesei tăcerii*:

„Încă de pe vremea aceea, spre 1911, îi spunea *Masa flămânzilor de spirit*, ce constituie prima ei denumire, urmată îndată de aceea de *Masa Omeniei*, ceea ce se poate traduce perifratic în alte limbi prin *Masa pentru primiri cu omenie*. La această masă a flămânzilor de spiritualitate vor lua loc pe rând: M. Meunier și G. Apollinaire, Rouveyre, Bâsler și Vauxcelles — aceștia trei din urmă ca elemente negative —, focusul Le Corbusier și vărul său Jeanneret, pictor, Blaise Cendrars, care le era aproape consătean, și toți trei elvețieni; Fernand Léger, Larionov basarabeianul, Ortiz și cred că toți cei ce frecventau cafenelele Le Dôme și La Rotonde, restaurantul mai de clasă în Baty și cantina Rozaliei, de pe strada Campagne Première, ori micul teatru Bobino de pe strada Gaîté.“⁵

Într-un alt articol, Vasile Georgescu Paleolog pomenește din nou numele lui Mario Meunier, de data aceasta informația vădindu-se a fi mai complexă. Exegetul nu se mai limitează la a semnaliza simpla sa prezență în atelier, ci își informează cititorii asupra

⁵ V.G. Paleolog, „Masa tăcerii — Note pentru exegeză. Carte sinoptică de identitate privind structurile frazeologice folosite de Brâncuși pentru definirea mesei rotunde“, în *Colocviul Brâncuși — București, octombrie 1967*, Editura Meridiane, București, 1968, p. 49.

modului în care oaspetele se interesa — într-un fel sau altul — de formația intelectuală a amfitrionului său. O făcea punându-i la dispoziție cărți ce ilustrau propriile-i preocupări de elenist:

„Mario Meunier, ex-secretarul lui Rodin, a fost acela care a poreclit pe Brâncuși «micul Socrate» și «fratele lui mai mic». Tot el, cu câțiva gologani dați lui de Brâncuși, îi adusese cartea *Viețile filozofilor* a lui Diogene Laertius — în ediția de la Hachette, ieftină și bună, care îi deveni de căpătâi. Mario Meunier, pe vremea când Brâncuși tăia de-a dreptul în stei *Sărutul*, ostenea la traducerea *Banchetului*...“⁶

În contradicție cu cele comunicate de Paleolog, într-o monografie închinată sculptorului, executorii săi testamentari, Natalia Dumitresco și Alexandre Istrati, pretind că Erik Satie ar fi fost acela care l-ar fi poreclit pe Brâncuși „fratele mai mic al lui Socrate“⁷. În ceea ce ne privește, suntem tentați să confirmăm mărturia Paleolog. O facem ținând seama de-o observație pe care Meunier a așezat-o în comentariul traducerii dialogului platonician *Fedon*. Citit cu atenție, fragmentul determină două tipologii umane. Dintre acestea, una se bizuie doar pe puterea rațiunii, a inteligenței discursive atunci când încearcă să pătrundă substanța celor comunicate de Platon, iar o alta privește faptele dintr-o perspectivă pur interioară, modelată de propria alcătuire sufletească a cititorului⁸. Putem bănui lesne că în această a doua tipologie umană Meunier îl va fi inclus pe Brâncuși. Erik Satie însuși era un apropiat al lui Brâncuși și-un oaspete obișnuit al atelierului acestuia. Din monografia executorilor testamentari, aflăm că, pe când Brâncuși îl cioplea în lemn pe al său *Socrate*, Satie compunea oratoriul de cameră omonim⁹. Libretul oratoriului a fost alcătuit de Satie. Cele trei părți sunt întemeiate pe texte platoniciene, fragmente extrase din dialogurile *Apologia lui Socrate*, *Fedru* și *Fedon*. Considerăm că nu este o simplă întâmplare că ultimele două dintre aceste

⁶ Vasile Georgescu Paleolog, „Cocoșul lui Brâncuși“, în *Arta* (București), 4/1966, p. 11.

⁷ Vezi Pontus Hulten, Natalia Dumitresco, Alexandre Istrati, *op. cit.*, p. 148.

⁸ Vezi nota 198.

⁹ Vezi Pontus Hulten, Natalia Dumitresco, Alexandre Istrati, *op. cit.*, p. 148.

dialoguri au fost traduse de Mario Meunier. Ținând seama de o atare coincidență, credem că este îndreptățit a formula ipoteza potrivit căreia nu doar Brâncuși a putut beneficia de învățăturile platoniciene ale lui Meunier, ci și prietenul sculptorului, compozitorul Erik Satie. La toate acestea se adaugă un amănunt. Oratoriul *Socrate* și sculptura omonimă au fost concepute primul în 1920, iar cea de-a doua, în 1922. E, desigur, mai mult decât o simplă coincidență că în 1922 a apărut la Payot traducerea lui *Fedon* de Mario Meunier.

Interesul lui Brâncuși pentru cultura clasică este ilustrat și de o altă mărturie, aceea a sculptorului Mac Constantinescu, nu mai puțin surprinzătoare:

„Era în toamna lui 1924, anul în care se pregătea epocala Expoziție internațională de arte decorative din Paris, care avea să dea noi impulsuri artelor și să imprime noi aspecte vieții cotidiene. Atunci am pășit pragul atelierului din Intrarea Ronsin. Prima impresie persistă intens în memoria mea. Din mijlocul pietrelor dăltuite, al grinzilor de stejar vechi de sute de ani, al butucilor de lemn ciopliți cu barda, se desprindea luminoasă figura maestrului. [...] În vremea aceea, la căderea serii, Brâncuși asculta lecturi din clasicii greci, dialogurile lui Platon, spre exemplu, sau muzică folclorică înregistrată de pretutindeni.“¹⁰

Mărturia este cu precizie datată: 1924. Îndreptându-ne atenția asupra ultimei propoziții, aflăm că, tocmai în acea vreme, Brâncuși „asculta lecturi din clasicii greci, dialogurile lui Platon, spre exemplu“. Mărturia sculptorului Constantinescu se deosebește de cea datorată lui Paleolog prin complexitatea ei, de vreme ce conținutul lecturilor este precizat cu fermitate și exactitate. Totodată, suntem informați asupra unui fapt esențial, că o voce îi citea sculptorului din Platon, de vreme ce Brâncuși „asculta lecturi din clasicii greci“.

Este fără îndoială îndreptățit, dar mai cu seamă incitant a ne interesa asupra identității acestei „voci“, cu atât mai mult cu cât, potrivit unei mărturii datând din aceeași epocă, „Brâncuși și-ar fi

¹⁰ Mac Constantinescu, „Evocări“, în *Colocviul Brâncuși...* (1967), pp. 112-113. Vezi și *Idem*, „Colocviu Brâncuși“, în *Arta*, XXIII, 4/1976, p. 11.

descoperit propria lui filozofie¹¹. Judecând după cărțile care se aflau în biblioteca sa, dar mai cu seamă după lecturile pe care sculptorul le asimila „ascultându-le“ — între care și „dialogurile lui Platon“ —, deducem că nu poate fi vorba decât de filozofia platoniciană. Dintre prietenii și cunoscuții lui Brâncuși care treceau pragul atelierului din Impasse Ronsin, Mario Meunier era, în opinia noastră, singura persoană potrivită, aptă a-i citi lui Brâncuși din Platon. Avem în vedere calitatea sa de elenist, dar mai cu seamă o anume disponibilitate care îl determina să împărtășească semenilor săi — chiar și celor mai modești dintre aceștia, întâlniți uneori cu totul întâmplător — profundele sale cunoștințe legate de vechea cultură greacă, pe care o considera a fi temelie însăși a civilizației europene¹². Așa cum urmează să

¹¹ „Marcel Duchamp s-a așezat lângă noi și ne-a povestit despre Brâncuși. Ne-a spus că acesta ar fi «captive» (al ideilor sale, n.n.). Și-a descoperit filozofia, la care nu ar vrea să mai renunțe, să se îndepărteze de ea. Marcel Duchamp crede că un artist nu ar trebui să fie «prizonier» (partizan al propriilor idei, n.n.), ci să rămână deschis schimbărilor, înnoirilor, aventurilor, experimentelor.“ „*Marcel Duchamp setzte sich zu uns und erzählte von Brancusi. Er sagte er sei «verhaftet». Er habe seine Philosophie gefunden und würde sie nicht mehr aufgeben, sich nicht mehr von ihr entfernen. Marcel Duchamp glaubt, daß ein Künstler nicht abgeklärt werden, sondern offen bleiben sollte für Änderungen, Erneuerungen, Abenteuer, Experimente.*“ — Anaïs Nin, *Die Tagebucher*, II, p. 58, *apud* Friedrich Teja Bach, *op. cit.*, p. 373, nota 477.

¹² „Într-adevăr, moștenirea pe care ne-a lăsat-o Elada are un dublu aspect: este sacră și totodată profană, științifică și mitologică. Adevăratul umanist, dacă dorește să fie perfect informat, în mod conștiințios și complet, nu trebuie să piardă niciodată din vedere acest dublu aspect al Greciei sacre și al celei profane și să țină tot timpul cont de dubla influență pe care a exercitat-o, pe rând sau simultan, asupra gândirii tărâmurilor Occidentului.“ „*L'héritage, en effet, que nous laissa l'Hellade a un double visage: il est à la fois profane et sacré, scientifique et mythologique. Le véritable humaniste, s'il veut être parfaitement informé, consciencieux et complet, ne doit jamais perdre de vue ce double aspect de la Grèce sacrée et de la Grèce profane, et toujours tenir compte de la double influence qu'il exerça tour à tour ou simultanément, sur la pensée des terres occidentales.*“ — Mario Meunier, *Souvenirs d'un humaniste*. Fotocopie a manuscrisului, arhiva Musée Rodin, Paris, mapa „Mario Meunier“. Vezi și citatul corespunzător notei 32.

arătăm, un memorialist și prieten al elenistului ni-l înfățișează pe Meunier vorbindu-le despre Platon unor dansatoare întâlnite într-un bar din Marsilia¹³, iar un altul — așijderea prieten apropiat —, referindu-se la începuturile pariziene ale prieteniei lor, evocă tribulațiile nocturne prin cârciumi, unde, odată cu ei, intrau și poeții din vechime, de vreme ce Meunier le scanda cânturile cu voce tare, înconjurat fiind — precum altădată Orfeu — de „monștri ce-l înconjurau“¹⁴. Aceștia, firește, nu puteau fi decât obișnuiții acelor cârciumi, vizitate până la revărsatul zorilor.

Înainte de a ne interesa mai îndeaproape asupra personalității acestui umanist, elenist, dar și secretar al lui Auguste Rodin — ultimul său secretar —, asupra formației sale intelectuale și asupra operei de traducător, vom încerca să determinăm intervalul în care Meunier a putut fi oaspete al atelierului lui Brâncuși. Așa cum am arătat deja, Paleolog este singurul care ne informează în mod explicit asupra prezenței elenistului în atelierul lui Brâncuși. Evocarea vizitei la Brâncuși, datorată lui Mac Constantinescu — mai puțin explicită, întrucât numele lui Meunier nu este amintit —, vine să completeze informația furnizată de Paleolog cu privire la prezența elenistului în atelierul brâncușian. Firește, cele două mărturii se completează doar în cazul în care acceptăm că „vocea“ care îi citea lui Brâncuși din „clasicii greci“ era aceea a lui Meunier. Cum nici unul dintre obișnuiții atelierului brâncușian nu poate fi bănuț de a fi avut o aplecare deosebită către vechea cultură elenă, ne vedem nevoiți să acceptăm că acela care îi citea lui Brâncuși era totuși Meunier în persoană. Sculptorul Mac

¹³ Vezi citatul corespunzător notei 40.

¹⁴ „Când se-ntâmpla să eșuăm într-un bar ori într-o cârciumă, poeții din vechime intrau și ei, odată cu noi. Prin tine îi vedeam aieva. Le scandai cânturile cu voce tare și, precum altădată Orfeu, monștrii te înconjurau, subjugăți de puterea și de farmecul tău.“ „*Quand nous échouions dans un bar, ou dans une boîte, les grands poètes du passé y entraient avec nous. Tu me les faisais voir vivants. Tu scandais leur chants à pleine voix et comme jadis, Orphée, les monstres t'entouraient, subjugués par ton pouvoir et par ton charme.*“ — ***, (Francis Carco), „Notes et documents — Les «Amis de 1914»“, în *Les Amitiés Saint-Étienne*, iulie 1935, p. 504.